

EL BAIXÓ¹

La veu instrumental

Marc Riera

El baixó² és el primer model de fagot que apareix a la història. És un instrument de vent/fusta i canya doble, que fou inventat a la meitat del segle XVI segurament a partir de la xirimia baixa, i és més fàcil de manejar que aquesta que feia quasi dos metres de llargada. Junt amb el baixó baix es va crear tota la família d'instruments: el baixó tible, alt i tenor, anomenats *baixonets*. Des de la seva aparició, fou l'únic instrument vinculat al mateix temps als ministrers (el grup instrumental del moment) i al cor, esdevenint-ne una veu més. En aquest últim, la dificultat de completar les veus en la pràctica de la polifonia (i la policoralitat) fa del baixó un instrument «indispensable» que actua sovint fent la veu del baix.

Durant els segles XVI i XVII el trobem molt més relacionat en l'àmbit religiós, al cor, que al civil. En aquest darrer podia participar en les activitats quotidianes dels ministrers tant en la dansa com en els cerimonials, en substitució del sacabutx baix.³

A partir del segle XVIII el baixó conviu amb el fagot, que ha arribat a la Península a principis de segle. El «nou» fagot (també anomenat *fugot* en el català del moment) es crea de les reformes substancials que es fan a França al baixó renaixentista a partir dels nous paràmetres constructius derivats de la composició desenvolupada cap a la segona meitat del segle XVIII.⁴ Aquesta convivència es mantindrà en alguns casos fins a principis del segle XX degut a la voluntat de fer perdurar el baixó en els seus usos habituals i, sobretot, en la seva funció més clara, l'acompanyament de les veus en l'àmbit religiós.

I és que dos segles essent part integrant del cor no podien passar en va i la identificació del seu so amb el de les veus degué ser un factor clau per voler mantenir una tipologia concreta d'instrument independentment de l'evolució a nivell organològic, idiomàtic i de repertori que havia pres el fagot des de la segona meitat del barroc europeu.

Tant és així que a partir del segle XVIII s'utilitzen baixons antics o lleugerament reformats, baixons de nova producció (fets de tres peces) amb algunes incorporacions de les tècniques constructives del moment i fagots que podríem classificar de «baixonitzats», o sigui, adequats a la morfologia del baixó, amb una campana molt gran i oberta segurament

Baixonista actuant a la processó de Corpus de Torredembarra (Baix Gaià), juny 2007. L'instrument és fet d'una sola peça i en la part superior s'hi introdueix un tub metàl·lic en forma de S, el tudell, que serveix de suport de la canya.

per mantenir les característiques sonores d'aquest. Els baixonets també es fan servir al llarg del XVIII, potser en menor proporció que el baix, i es continuen construint a cavall del segle XIX.

També en aquest segle, el nostre instrument en l'àmbit religiós serà associat a unes funcions que esdevindran «tradicionals». Algunes d'aquestes seran dins la litúrgia o també fora d'ella, com en l'acompanyament dels cors que canten a les processons, fent baix dels passaclaustres, dels enterraments i del combregar general. El repertori musical que se'n deriva d'aquestes funcions ens descriu actuacions com a baix de les veus (fent també l'entonació, el suport i el glossat⁵) o l'acompanyament d'altres instruments (per a xirimies trobem un extens repertori) i d'instrument obligat en obres vocals. També realitza duets (anomenats «versos») amb un altre

91

INSTRUMENTS

baixó o amb orgue i acompanya aquest últim amb el baix continu en la litúrgia.

Com dèiem, a partir del segle XVIII el baixó el trobarem en un context marcat per una literatura musical i un llenguatge idiomàtic propi i diferenciat del fagot del moment, possiblement herència d'una tradició interpretativa anterior, la de l'ofici de ministrer del Renaixement. Quan realitzarà el baix, aquest podrà ser tonal o modal, fins i tot utilitzant molt més aquest darrer; en alguns casos farà acompanyaments de terceres paral·leles estrictes de la melodia a mode de la música de tradició oral.

Si bé en l'àmbit religiós la seva continuïtat és molt clara, en l'àmbit civil i de la música popular a partir d'aquest segle trobem molts més testimonis relacionats amb el fagot i, en general, amb els instruments «nous» de l'època. S'hauria d'aprofundir molt més en la recerca per associar casos aïllats que es coneixen d'actuacions de baixons en la música instrumental popular en aquestes dates.⁶

En aquest sentit, s'ha de destacar els gravats dels mapes per aprendre a ballar el contrapàs dels segles XVIII i XIX, on apareix un baixonista junt amb altres músics. Aquests ens parlen del seu ús amb instruments que ara anomenem «tradicionals», tot i que s'ha de tenir present que aquesta imatge és sis-

Mare de Déu de Montserrat, c. 1640, de J. A. Ricci (1600-1681). Es tracta d'una de les representacions habituals de la Verge de Montserrat envoltada d'escolans tocant instruments i cantant. Podem observar a la banda esquerra els ministrers tocant la corneta, les xirimies i el sacabutx i a la dreta el cor amb el baixó al centre.

temàticament copiada en tots els mapes que es coneixen, amb dècades de diferència i només retocant, per exemple, petits detalls per adequar-los a la vestimenta del moment i que en boxos més tardans es pot tractar d'una al·legoria d'un conjunt musical i no necessàriament d'una reproducció fidedigna d'instruments encara en ús. Com tampoc reproduiria una formació fixada i tipificada, concepte poc propi d'aquella societat.⁷

El segle XIX aportarà alguns canvis. L'any 1864 s'estrena la sarsuela de F. A. Barbieri *Pan y Toros* sobre la societat peninsular de finals del segle XVIII. En un determinat moment hi ha un solo de *piporro* on es simulen les gloses que feia un músic de l'Antic Règim, un «músic de capella», com l'anomenaran sovint al segle XIX en un to despectiu. Es tracta d'una imitació de les gloses que feia un baixonista (*piporro* seria un nom despectiu del baixó), fetes en un to burlesc que reflecteix l'anacronisme d'aquestes formes d'interpretació.

Junt amb aquesta, hi haurà diferents situacions on es constatarà un canvi respecte de la imatge social d'aquests músics, sobretot relacionat amb els sectors més liberals (*vegeu la imatge inferior*); en si, però, continuaran mantenint moltes pràctiques musicals en l'àmbit religiós on intervindrà el nostre instrument.

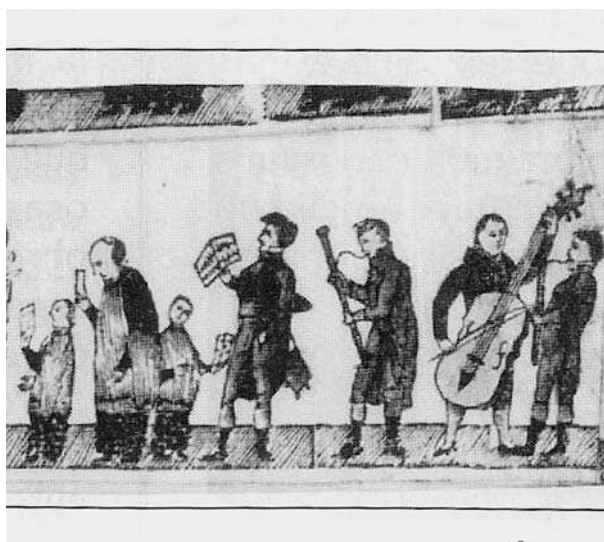
ARXIU JOSEP BORRÀS

Vinyeta d'una auca de mones instrumentistes del segle XIX, ca. 1840. Observeu la tipologia de l'instrument, molt propera a la del baixó amb una campana molt oberta. Fins i tot pot voler simular estar fet de varies peces.

Cobla de ministrers actual que incorpora un baixó baix a la seva formació. Normalment hi actua fent les veus baixes molt en paral·lel amb el sacabutx o trombó, en un paper sobretot rítmic i harmònic.

Fragment d'un full de rengle de la processó de Corpus de Barcelona fet a cavall dels segles XVIII i XIX. Aquesta imatge la veiem repetida en la majoria de fulls de rengle que es feren en aquesta època. Podem observar la disposició del cor, amb dos escolans fent les veus agudes i dos homes suposadament fent veus més greus. Els acompanyen els fagots que segurament feien el baix junt amb un violó o contrabaix.

Ara bé, en aquestes situacions s'utilitzarà cada cop més el fagot o el fagot «baixonitzat» en contraposició al model renaixentista original de l'instrument. També podrà ser substituït per un instrument de metall, normalment un figle o un fiscorn, degut a l'apogeu que obtenen aquests instruments durant tot el segle XIX. En l'actualitat, encara resten al Principat cors que es valen del fiscorn per fer la veu greu, com ara a Mojà o el cor que canta en el Viacrucis de Divendres Sant a Sant Julià de Vilatorrada.

D'aquesta època tenim una interessant definició de l'instrument en el *Diccionario Enciclopédico de la Música* de C. J. Melcior, imprès a Lleida el 1859:

BAJON: Instrumento semejante al Fagote, pero de un timbre bastante desagradable, por lo cual está concretado á figurar en las Iglesias y Catedrales para acompañar á las voces. Tiene la embocadura de caña, y corresponde á la familia de el fagot, ó es un derivado de este, aunque no tiene ni tanta dulzura ni tanta extensión. Antiguamente figuraba en las música de los Regimientos en forma de serpietes gruesas, y se le conocia con el nombre de bajos rusos y serpentones.

Aquesta definició és molt interessant per conèixer la visió social de l'instrument, a partir d'una persona que, tot i conèixer-lo i haver-lo sentit, en té una visió més allunyada; n'escrivi una definició molt més escueta i poc precisa que no pas la que fa del fagot al mateix diccionari, que suposem que per a ell sí que és un instrument proper.

L'afirmació més interessant, potser, és la que ens parla del seu so i ens l'inscriu només en el context de l'acompanyament del cor de les esglésies o catedrals (no sabem si fa una relació causa-efecte del seu so i del fet que toqui en aquest indret).

També ens parla Melcior del so dolç del fagot comparat amb el so aspre? fort? timbrat...? –serien alguns dels adjectius que fent volar la imaginació podríem donar al baixó.

Potser aquesta diferenciació és indicativa de les tradicions diferenciades quant a la interpretació, i per tant també a l'emissió del so, entre baixó i fagot.

Possiblement en l'època que escriu l'autor aquestes s'havien allunyat encara molt més una de l'altra i és el que sobta o sona estrany al nostre estudiós.

Ja arribats al segle XX, el fagot modern continua fent dues tasques hereves de la tradició del baixó ben bé fins a mitjans d'aquest segle: l'acompanyament musical en els enterraments i el baix dels cors a les processons.

Relacionat amb el suport de les veus a l'església trobem el cas del Misteri d'Elx, en què fins al primer terç del segle XX, com a mínim, un fagot (i potser també un bombardí) tocà acompanyant alguns cants dels apòstols. Tots aquests casos ens fan adonar de la relació del baixó o de l'herència del seu ofici amb la música de tradició oral.

A partir de la recuperació de l'instrument renaixentista original als anys seixanta dins el moviment de recreació de música històrica, el baixó esdevé un instrument habitual en les formacions de música antiga, recuperant repertori específic propi i funcional.

En el camp de la música tradicional no és fins a finals dels anys noranta que es comença a fer servir en formacions instrumentals, en recreacions d'un ideal de les cobles de ministrers antigues o de formacions anteriors a la cobla de sardanes, junt amb instruments tradicionals (flabiol i tamborí, cornamusa, xeremies, sacabutxos o trombons, timbals, etc.).

Relacionat amb aquest moviment també hi ha la recuperació de l'instrument –ja sigui amb el model antic o amb el fagot modern– en espais que antigament l'haurien utilitzat, altre cop a les processons fent el baix de les veus; per exemple, les processons que es realitzen per Setmana Santa a Badalona o Reus.

També en el cant trobem intents reeixits d'acompanyament de cors de música polifònica de tradició oral on el baixó en realça la veu greu i potencia

encara molt més el conjunt ampliant els harmònics. És en aquestes formacions on s'aprecia la bona complementarietat i redescobreix un color de les veus que fou, d'altra banda, identificatiu a la península Ibèrica. També en el camp instrumental ofereix noves possibilitats a les agrupacions de música tradicional, ja que es tracta d'un instrument de gran calidesa sonora amb un llenguatge idiomàtic propi, alhora que ofereix un registre greu que no tenen la majoria d'instruments de vent.

Notes

1. Aquest article és un resum del meu treball inèdit de final de projecte *El baixó al segle XVIII, XIX i XX a la península Ibèrica*. Agraïxo a Josep Borràs i Roca les informacions facilitades.
2. Ens referirem sempre al baixó baix, això és, l'instrument de la família dels baixons que abasta l'extensió del do 1 al re 3 (tot i que alguns models permeten arribar al la 3 perfectament).
3. Molts tractats confirmen que el baix natural de les xirimies és el sacabutx, l'avantpassat del trombó. En la seva absència, però, es substitueix per un baixó: Marin Mersenne (1636), Pablo Nassarre (1720) i Pere Rabassa (ca.1730).
4. Tractats de l'època com el de Pere Rabassa, *Guia para los principiantes que desean perfeccionarse en la composicion de la musica* (ca. entre 1724 i 1738), en diferencien clarament el so dels dos instruments, l'antic, essent més sonor i proper a determinades formes de cantar precedents, i el nou, amb un so molt més dolç i «igual».
5. Improvisació sobre un subjecte musical.
6. Hem de precisar que a partir del segle XVIII el mot *baixó* serà emprat tant per designar l'instrument renaixentista com el fagot i aquest fet pot generar confusió en no saber de quin instrument es parla en els documents.
7. Per llegir més sobre el tema vegeu AIATS, Jaume, «La cobla de tres quartans i el fructífer invent de la tradició», al número XVII de *Caramella*. Allà també hi trobarem una reproducció parcial d'aquest gravat al qual fèiem al·lusió.

GANXETS.NET

Ganxets, grallers del Baix Camp · tel.639020328 · www.ganxets.net · info@ganxets.net